

Особистість: два наукових погляди на виховання та розвиток

Іван БЕХ,

доктор психологічних наук, дійсний член НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України

Проблематика, пов'язана зі становленням індивіда як особистості, надзвичайно складна. Тому не випадково, що упродовж тривалого часу наявні різні розуміння рушійних сил, закономірностей, співвідношення природного і набутого, свободи і відповідальності у вихованні та розвитку підростаючої особистості. Від тієї чи іншої думки, якої дотримуються вчені, щодо перелічених факторів залежить теоретико-методологічна сутність певної наукової школи. Щоб зрозуміти ідейну специфіку альтернативних поглядів стосовно зазначених психологічних категорій, долучимося до дискусії двох вчених: перший з них є прихильником педагогіки підтримувального розвитку, другий – педагогіки керованого розвитку.

Перший. Педагогічна ідея вільної дитини утверджує позицію, згідно з якою їй надається можливість жити повністю «за власною волею»; тут виключається будь-яка заборона, а весь навчальний процес ґрунтується на задоволенні дитячих потреб і схильностей, на повній автономії дитини. Основна ж виховна настанова опирається на слова Ж.-Ж. Руссо: «Усе добре виходить з рук Творця, все псується у руках людини».

Аналогічну позицію займає видатний психотерапевт К.Роджерс. «Щодо мене, то хоч мені добре відомий неймовірний обсяг деструктивної, жорстокої, злої поведінки в сучасному світі (починаючи з погрожувань війною і до безглузкого насильства на вулицях), я все ж таки не вважаю, що зло внутрішньо притаманне людській натурі... Мій досвід спонукає мене вважати, що саме культурні впливи стають головним чинником нашої злої поведінки... Отже, представник біологічного виду «людина» (як і представники інших видів) є сутнісно конструктивним за своєю фундаментальною природою, але спотворюється своїм досвідом» [6, с. 70]. У дискусії з М.Бубером (філософом і психотерапевтом – І.Б.) К.Роджерс сказав: «Людина є у своїй основі доброю», на що М.Бубер відповів: «Людина є у своїй основі доброю – і злою» [там само, с. 80]. Такої самої думки дотримується і Р.Мей: «Я вважаю, що зло в нашій культурі віддзеркалює зло в нас самих і навпаки» [там само, с. 73].

Другий. Для вихователя немає нічого небезпечнішого, ніж такий утопічний погляд на доброцентровану людську природу. Адже навіть побіжний

контакт з дитиною свідчить про її схильність до негуманних дій. Інколи вони переважають у її поведінці. Тож нам потрібен здоровий реалізм у розумінні людської природи, щоб правильно обрати виховну стратегію. Недолік реалістичного пізнання людини впливає з недостачі конкретного самопізнання. Сучасна особистість переживає щире відразу до серйозного самозанурення. Звідси й виникають теретичні побудови, які міг би заперечити вже перший погляд у власний внутрішній світ. У людській природі наявні задатки до духовності, однак вони можуть бути розвиненими, якщо застосовувати сильні засоби протидії вродженим негативним утворенням. Зважатимемо на те, що людина від природи є трагічною подвійною істотою, і тут невинуватий педагогічний оптимізм недоречний. Педагог мусить віднайти такі виховні дії, за допомогою яких можливо звільнити підростаючу особистість від негативних індивідних (тобто природних) утворень. Наголосимо зі всією рішучістю, що природна розвивально-негативна індивідна структура (або природне «Я») має бути пригнічена, щоб розгорнувся процес духовного розвитку особистості. Іншими словами, індивідні особистісно-деструктивні утворення мають підпорядковуватися законам духовності. Ще Й.В. Гете зазначав: «Уся таємниця полягає у тому, що ми відмовляємося від нашого існування, щоб існувати». Якщо особистісно-деструктивна індивідна структура і структура духовності розвиваються власним шляхом, то взаємно гальмують одна одну. Тому вищі особистісні цілі не можуть бути досягнутими.

Надмірний педагогічний ухил щодо вільного способу буття вихованця, коли не береться до уваги його відповідальність, призводить до морального примітивізму. Тут аргументація про те, що дотримання вихованцем моральних норм і приписів призводить до формування у нього безвілля і безхарактерності, не витримує критики. Історія педагогіки показує, що виховний процес, орієнтований на свідоме прийняття вихованцем суспільних імперативів, забезпечує підготовку сильних, самостійних і енергійних особистостей. Із хваленої «автономії» ми маємо у дійсності тільки «авто» («само»), а не «номію» («законність»); ми маємо чванливе «сам», але не самозаконодавство, як сказав би І.Кант, моральний імператив у собі. Взагалі тільки шляхом свідомої орієнтації на суспільні норми людина вчиться підніматися над природним напрямом своєї волі. В іншому випадку остання володіє нею все життя; і вона ніколи не досягає постійного свідомого волевиявлення, мотивованого високими духовними устремліннями. Ми не повинні забувати, що якраз природні Его-потяги (нижчі егоїстичні пристрасті) виявляються великими перепонами для вияву суспільно значущих якостей особистості. Тому без досвіду самоподолання особистість губиться в хаосі власних нижчих імпульсів. Натомість свідомо дисципліна є підготовкою до свободи духовної особистості.

Педагогіка керованого розвитку має на меті допомогу вихованцеві у досягненні дійсного вільного стану щодо своєї природної негативної індивідуальної структури, і в цьому вбачається істинність здорової культури свободи.

Етичні почуття, переконання і наміри, до яких постійно мусить звертатися педагог, не можна вважати даними, вихованцеві самому потрібно працювати над їх зародженням і зміцненням.

Перший. Виховний процес має ґрунтуватися на засадах демократизму, реалізація яких передбачає згуртованість шкільного колективу як виховного фактора. Демократизм у цьому разі потребує формування і функціонування громадської думки. Тут утверджується спонтанна корпоративна організація, за якої окремих суб'єктів підпорядковується певному колу колективних цілей, і це визначає успішність їх досягнення.

Другий. Будемо зважати на те, що часто-густо вихованець, долучаючись до вимог групи, втрачає свою особистісну позицію. Це явище стає особливо небезпечним, коли рівень домагань колективу виявляється непомірно високим і недостатньо обґрунтованим, тож їх доцільність може бути сумнівною. Наголосимо, що спонтанна демократична форма розвитку може створювати етичну небезпеку як вияв культу більшості. Без виховання ідейно стійкої моральної індивідуальності демократизм як спосіб групових взаємин може призвести до небажаних виховних наслідків. Особистість у життєвих планах прямуватиме за групою, своїх стійких світоглядних поглядів вона не матиме. Тож

завдання педагога у зв'язку з цим полягає у тому, щоб за допомогою власних виховних впливів спрямувати силу групового об'єднання на формування у кожного його члена суспільно значущих цінностей і самовідповідальності за свої вчинки та суспільну поведінку, а також попередити особистісно деструктивні групові дії. У цілому вплив групи має бути педагогічно плідним щодо окремого вихованця шляхом долучення його до реалізації морально важливих цілей.

Перший. Лише педагогіка, орієнтована на розуміння внутрішнього світу вихованця, його душі, може вважатися продуктивною. Загальна вихованість підростаючої особистості має органічно виростати з педагогічних дій, що духовно збагачують її внутрішнє життя. Тут заперечуються чисто механічно-формальні впливи, які лише дратують і негативно збуджують вихованця. Тільки те, що пов'язане з цілісним виховним діянням, відіб'ється на всій особистості. Частковий виховний вплив може спричинити навіть розвивально-руйнівний результат. Оскільки емоційно-особистісне «Я» – це єдність волі та переживань, то й діяти потрібно комплексно. З огляду на це, педагог має використовувати методи (бесіди, виховні розмірковування), які своєю пояснювальною силою так змістовно трансформували б задуми, конфлікти, слабкості вихованців, щоб у них втрачалася можливість робити помилки.

Другий. Здається перебільшенням вважати виховні методи (навіть високоактивні з боку педагога) такими, що несуперечливо, конструктивно перетворюють особистісну структуру вихованця. Використання цих методів ще не гарантує самоперетворювальної роботи вихованця. Більше того, виховна дія може прямо чи опосередковано зачіпати його егоїстичні прагнення, емоційна сила яких блокує організований зовнішній вплив, якщо він спрямований на їх пригнічення. Тож потрібно, щоб вихованці навчалися краще розуміти самих себе. Якраз у цьому самодійстві криються розвивально-виховні резерви. У зв'язку з цим бажано домогтися, щоб вихованці усвідомлювали силу дії зосередженої думки і використовували цю силу для оволодіння певною моральною нормою. Так, дітям пропонується протягом 5–7 хвилин зосередити думку на певному життєвому ідеалі та на засобах наближення до нього. На кожний місяць обирається певне етичне поняття (цінність, самовладання, честь, правдивість, манери та ін.), а потім здійснюється всебічний аналіз. До того ж, має дотримуватися правило, згідно з яким педагог говорить якомога менше, надаючи можливість дітям висловлювати свої переживання і думки. Після цього він пропонує свої пояснення й виправляє помилки учнів.

Перший. Наше педагогічне кредо – орієнтація на недирективне спілкування, яке заперечує грубе поводження педагога з вихованцем. Ми розуміємо, якої психологічної шкоди завдає йому принизливий тон і образи від педагога. За такого авторитарно-командного спілкування нехтується

почуття гідності вихованця, що гальмує його вияв і розвиток. Основним показником недирективного спілкування для нас є виявлення поваги до дитини, яка дотримується норм поведінки та діяльності, і не тільки діяльності навчальної, а й інших її видів, зокрема дозвілєвої діяльності та вільного міжособистісного спілкування.

Другий. Виявлення педагогом поваги поза межами провідної для учня навчальної діяльності може становити для нього певну психологічну проблему. Адже є своя специфіка у кожному виді діяльності. Тож коли педагог не розрізняє їх за структурними компонентами, які можуть бути відмінними за змістом (порівняймо навчальну і дозвілєву діяльність за цілями, способами дій, результатами), ефективність виявлення поваги як з боку педагога, так і з боку вихованців може значною мірою нівелюватися. Так, у своїх недирективних діях педагог може дещо відступити від дотримання усталених мовленнєвих прийомів, стереотипних звертань, логічної побудови словесних висловлювань. Вихованець водночас буде менш емоційно реагувати на дії педагога.

Основною ж ціннісною небезпекою недирективного спілкування, яке ґрунтується на діяльній основі, тобто коли дії вихованця безпосередньо пов'язуються з функцією суб'єкта діяльності, є те, що у такому спілкуванні можливі ситуації хитрування для досягнення певних цілей. Це стосується як вихователя, так і вихованця.

Варто пам'ятати, що за зовнішнім ввічливим тоном суб'єктів спілкування може не бути їхньої глибинної душевної взаємоналаштованості, безумовного ціннісного прийняття і розуміння один одного. Виявити ступінь реальної людяності учасників спілкування буває досить важко, оскільки залишаються прихованими справжні смисли (мотиви) такої комунікативної взаємодії. Тому кожен з них може по-своєму інтерпретувати смислові наміри, в яких розгортається певний акт недирективного спілкування. Так, педагог з повагою звертається до учня, щоб він біля дошки виконав певне навчальне завдання, враховуючи, що подібне минулого разу йому давалося важко. А учень може вирішити, що педагог хоче принизити його перед класом (щоб він продемонстрував свою розумову невмілість). Звідси – виникнення образи учня на вчителя.

Для власне гуманістичного спілкування істотною ознакою є те, що вихователь, так би мовити, схиляється перед гідністю вихованця незалежно від того, у якій сукупності соціальних ролей він постає. Якщо педагог не ставить до почуття гідності вихованця як до чогось священного, то виховні можливості спілкування різко знижуються. І навпаки, виявлення поваги до почуття гідності стає підґрунтям духовно-морального вдосконалення підростаючої особистості.

Отже, гуманістичне педагогічне спілкування потребує сформованості на достатньому рівні відповідних комунікативних умінь і здібностей, якими

мають володіти вихователь і вихованець. Щодо вихованця, то він мусить володіти операційною технікою процесу спілкування, тобто давати собі відповідь, як правильно розмовляти. Однак цим мовленнєвим аспектом його здібності не обмежуються. Він повинен мати уявлення про мотиваційно-спонукальний компонент гуманістичного діалогу, що означає розуміти, заради чого здійснюється процес спілкування. Враховуючи виховну важливість спонукального компонента спілкування, педагог зобов'язаний розкривати сутність мотивації кожного свого висловлювання, зверненого до вихованця. Лише за цієї умови у нього не виникне власного негативного тлумачення комунікативних дій педагога.

У наведеній дискусії ми схиляємося до наукової позиції представника педагогіки керованого розвитку. Саме її фундаментальні положення у перетвореному вигляді використані нами під час створення *теорії розвивального виховання в межах особистісно орієнтованого підходу до нього.*

Література

1. *Бояринцева А.В.* Концепция саморазвития ребёнка в детско-взрослой общности / А.В. Бояринцева // Современное состояние и перспективы развития дошкольного образования: сб. науч. ст. – М.: Ин-т психол.-пед. проблем детства РАО, 2010. – С. 45–50.
2. *Каган М.С.* Философская теория ценности / М.С. Каган. – СПб.: Петрополис, 1997.
3. *Лихачёв Б.Т.* Введение в теорию и историю воспитательных ценностей / Б.Т. Лихачёв. – Самара: Изд-во СГУ, 1997.
4. *Монтессори М.* Самовоспитание и самообучение в начальной школе / М.Монтессори. – М.: Моск. Центр Монтессори, 1993. – 203 с.
5. *Никандров Н.Д.* Россия: Социализация и воспитание на рубеже тысячелетий / Н.Д. Никандров. – М.: Гелиос, 2000.
6. *Роджерс К.* Нотатки про Ролло Мея / К.Роджерс // Гуманістична психологія: антологія: В 3 т.: навч. посіб. для студ. – Т. 2. Психологія і духовність. – К.: Пульсари, 2005. – 279 с.
7. *Сластёнин В.А.* Введение в педагогическую аксиологию / В.А. Сластёнин. – М.: Академия, 2000.

Анотації

Іван БЕХ

Особистість: два наукових погляди на виховання та розвиток

У статті розглядаються наукові позиції, на яких ґрунтуються педагогіка підтримувального та педагогіка керованого виховання і розвитку підростаючої особистості.

Ключові слова: наукова школа, альтернативні погляди, педагогіка підтримувального розвитку, педагогіка керованого розвитку, розвивальне виховання.

Иван БЕХ

Личность: два научных взгляда на воспитание и развитие

В статье рассматриваются научные позиции, на которых основываются педагогика поддерживающего и педагогика управляющего воспитания и развития подрастающей личности.

Ключевые слова: научная школа, альтернативные взгляды, педагогика поддерживающего развития, педагогика управляющего развития, развивающее воспитание.

Ivan BEKH

Personality: two scientific views to education and development

The article is devoted to the scientific views, which are based the supporting pedagogics and the control pedagogics of education and development of the rising personality.

Keywords: scientific school, alternative views, supporting pedagogics of development, control pedagogics of development, developmental education.

ПОДІЇ. ЗАХОДИ. ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Євген Суліма привітав учнів та вчителів гімназії №191 імені Павла Тичини з Днем знань

1 вересня гостинно відчинила двері для школярів Київська гімназія №191 імені Павла Тичини з поглибленим вивченням іноземних мов. За традицією, в цей день до гімназії завітали почесні гості. Дітей, їхніх батьків та вчителів з початком нового навчального року привітав перший заступник міністра освіти і науки, молоді та спорту України Євген Суліма.

У своєму вітальному слові перший заступник міністра зазначив, що 1 вересня 2012 року відбувся старт нової української школи, і 431 тисяча першокласників розпочала навчання за новим Державним стандартом початкової загальної освіти.

Окрім того, Євген Суліма наголосив, що цього року вперше державне замовлення на видання підручників для загальноосвітніх шкіл виконане в повному обсязі та своєчасно, а також розроблено нові навчальні програми для 5–9 класів із розвантаженням їхнього змісту на 15%.

Наприкінці перший заступник міністра освіти і науки, молоді та спорту ще раз привітав усіх зі святом та висловив сподівання, що новий навчальний рік стане успішним для учнів та вчителів гімназії №191, як і для всіх освітян та школярів України.

Перший методичний «відкритий урок» – з фізичної культури

Наприкінці серпня заступник міністра освіти і науки, молоді та спорту України Борис Жебровський провів «відкритий урок», під час якого були розставлені головні акценти в завданнях на новий навчальний рік.

Особлива увага була приділена питанню зміни оцінювання навчальних досягнень учнів з фізичної культури в початковій школі. За словами заступника міністра, цього навчального року зазначене нововведення ще не актуальне, оскільки першокласників не оцінюють взагалі з жодного предмета. Щодо наступного навчального року,

коли на навчання за новою програмою перейдуть другокласники, Борис Жебровський запропонував уже тепер провести експерименти в деяких школах. За ініціативою батьківських комітетів та педагогічних рад навчальні заклади можуть звернутися до міністерства з проханням скасувати оцінювання з фізичної культури в 2–4-х класах уже в цьому навчальному році. Міністерство без зволікань задовольнить такі ініціативи. За результатами проведених експериментів буде прийнято виважене рішення щодо заміни чинної системи оцінювання. Шкала оцінок має змінитися на шкалу мотивацій.

Також учасники «відкритого уроку» висловили свої міркування щодо нової навчальної програми. На думку вчителів, вона має багато переваг. Зокрема, вона простіша, зрозуміліша, доцільно структурована. Але найбільшим досягненням авторського колективу є те, що новою програмою передбачені механізми мотивації дітей до занять фізичною культурою.

Не оминули присутні й проблем, адже для їх розв'язання і проводять наради на такому високому рівні. Так, зазначалося, що перешкодою якісній реалізації навчальної програми є застаріла матеріальна база, а сучасні освітні технології надто повільно впроваджуються в галузі фізичної культури. У зв'язку з цим Борис Жебровський дав доручення департаменту загальної середньої та дошкільної освіти міністерства організувати проведення інвентаризації всього спортивного обладнання, щоб визначити найбільш болючі питання та вирішити їх на державному рівні. Інституту інноваційних технологій та змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України доручено вже цього року спрямувати зусилля на підготовку сучасного навчально-методичного забезпечення.

За інф. офіційного сайту Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України